

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Weerbare en meebuigende democratie: van de dood van prinses Mishaal tot de dood van Charb

Cliteur, P.B.; Ellian, A.; Molier, G.; Rijkema, B.R.

Citation

Cliteur, P. B. (2018). Weerbare en meebuigende democratie: van de dood van prinses Mishaal tot de dood van Charb. In A. Ellian, G. Molier, & B. R. Rijkema (Eds.), *De strijd om de democratie: essays over democratische zelfverdediging* (pp. 333-356). Amsterdam: Boom Uitgevers. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/61663>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/61663>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cliteur, Paul, "Weerbare en meebuigende democratie: Van de dood van prinses Mishaal tot de dood van Charb", in: Gelijk Molier, Afshin Ellian en Bastiaan Rijpkema, red., *De strijd om de democratie*, Boom, Amsterdam 2018, pp. 333-357.

I I

Weerbare en meebuigende democratie

Van de dood van prinses Mishaal tot de dood van Charb

Paul Cliteur

INLEIDING

De titel van deze bijdrage moet haast wel enige bevreemding wekken. Democratie lijkt een duidelijk begrip,¹ Maar wat is *weerbare* democratie? En wat is weerbare democratie *in vergelijking met* meebuigende democratie?

Nu is het begrip 'weerbare democratie' in deze bundel al door anderen toegelicht, met name door Bastiaan Rijpkema.² Ik zal bij zijn werk aansluiten. Ik zal voor dit hoofdstuk ook aansluiten bij een andere bijdrage in dit boek, namelijk die van Dirk Verhofstadt over het salafisme.³ De teneur van mijn bijdrage zal zijn dat het salafisme tegenwoordig een van de belangrijkste uitdagingen is voor de democratie.⁴ De democratie zou dus in het bijzonder weerbaar moeten zijn ten opzichte van het salafisme. Tot zover is dit hoofdstuk dus een herhaling van zetten ten opzichte van wat andere auteurs al naar voren hebben gebracht.

Het specifieke van deze bijdrage gaat over de 'meebuigende democratie'.⁵ Dat is een democratie die 'samenwerkt' met het kwaad (het salafisme, het islamisme, de politieke islam – termen die ik zal

hanteren om dit verschijnsel te onderscheiden van de islam als louter spirituele geloofsbeleving) en daarmee haar eigen ondergang bewerkstelligt. Die 'samenwerking' gebeurt niet bewust; het is niet zo dat bestuurders en politici in democratieën, uit innerlijke overtuiging, het salafisme superieur verklaren aan de eigen democratische principes – al zou dat natuurlijk wel mogelijk zijn.⁶ Het is zelfs goed denkbaar (of zelfs waarschijnlijk)⁷ dat in de toekomst salafistische of islamistische partijen zich zullen gaan manifesteren in Europese democratieën en dat deze democratieën voor de vraag zullen worden gesteld of deze salafistische partijen een halt mag worden toegeroepen door middel van partijverboden en andere maatregelen.

Het gaat mij hier echter om een ander soort van 'salafisering' of 'islamisering' van de politiek. Het gaat mij niet om de expliciete concessies die worden gedaan aan het salafisme, maar om de impliciete. Er is de afgelopen jaren een sluipend proces van aanpassing te onderkennen in de Europese politiek, waarbij concessies worden gedaan aan de beginselen van de democratie op een manier die niet als zodanig worden onderkend. De 'samenwerking' is dus onbewust, onbedoeld. Deze aanpassing wordt gezien als 'pragmatisme', als 'welwillendheid', als 'respectvol'.

Nu klinkt dat betrekkelijk relativerend. Men zou haast denken dat de 'meebuigers' *easy going* mensen zijn die hun benadering ook gemakkelijk voor een andere inwisselen. Maar ook dat is niet waar. Het meebuigen met het salafisme is zo hardnekkig en zo fanatiek, mag men wel zeggen, dat diegenen die daaraan niet meewerken, of *a fortiori* zich daartegen verzetten, het verwijt krijgen zich schuldig te maken aan vreemdelingenhaat en racisme.⁸

WEERBARE DEMOCRATIE

Laat ik beginnen met toe te lichten wat het begrip 'weerbare democratie' inhoudt, in de zin waarin ik het versta. Het begrip gaat terug op het werk van de Amsterdamse hoogleraar staatsrecht George van den Bergh (1890–1966)⁹ en op de Duits-Amerikaanse hoogleraar Karl

Loewenstein (1891–1973).¹⁰ Het is verder ontwikkeld door de Nederlandse encyclopedist Bastiaan Rijpkema (1987–).¹¹

In de manier waarop het begrip werd benaderd door Van den Bergh was dat vooral in het kader van de vraag: wat te doen met antidemocratische *partijen*? De vraag was: vergt de democratische gedachte, op basis van het democratisch respect voor meerderheidsbeslissingen, het accepteren van een democratisch besluit om de democratie af te schaffen? Het antwoord van Van den Bergh was: nee. De reden voor dat antwoord was dat respect voor meerderheidsbeslissingen weliswaar één onderdeel is van de democratische idee, maar dat democratie meer is dan dat. Kenmerkend voor een democratie is nog een andere eigenschap, namelijk de mogelijkheid om meerderheidsbeslissingen te *herzien*. Kenmerkend voor democratie is dus voorlopigheid: een democratisch besluit geldt altijd slechts voorlopig, want het kan altijd door een later democratisch besluit worden veranderd. Maar wat nu wanneer men de democratie afschaft? Dan is dat een terminale beslissing. Die beslissing zal nooit meer door een later democratisch besluit kunnen worden teruggedraaid, en is daarom in strijd met (en niet een uiterste consequentie van) de democratische gedachte.

De 'weerbaarheid' van de democratie zou er nu volgens Van den Bergh in bestaan (of liever: moeten bestaan) dat men kan verdedigen dat partijen die expliciet in hun vaandel hebben dat zij de democratie gaan afschaffen uit het democratische proces mogen worden geweerd. Met andere woorden: die partijen zou men mogen *verbieden*. Dat is natuurlijk altijd een enigszins ongemakkelijke gedachte, en er zijn ook voorstanders van democratie die menen dat de democratie niet met wat zij noemen 'ondemocratische' middelen mag worden verdedigd.¹² Van den Bergh is echter een andere opvatting toegedaan.

De tweede grote denker van de weerbare democratie is Karl Loewenstein. Loewenstein was niet zo'n consistent en rechtlijnig theoreticus als Van den Bergh, maar hij had weer andere verdiensten voor de ontwikkeling van de weerbare democratie. Loewenstein was bijvoorbeeld een goed empiricus, die haarscherp beschreef hoe de nazi's in de jaren dertig van de twintigste eeuw door middel van intimidatie, dreiging en de werkelijke uitoefening van geweld (*Saalschlacht*) de geesten

rijp maakten voor de overgave. Door het genereren van angst wisten zij de bevolking, maar ook de leidende politici van hun tijd, zo ver te brengen zich maar te schikken in het klaarblijkelijk onvermijdelijke.

MEEBUIGENDE DEMOCRATIE

Daarmee komen we dan ook bij het begrip dat ik in deze bijdrage wil toelichten, namelijk de ‘meebuigende democratie’. Democratische leiders kunnen, met de beste bedoelingen, uit zwakheid of uit een intellectueel onvermogen om de processen te begrijpen die hier aan het werk zijn, concessies doen aan antidemocratische krachten die uiteindelijk de democratie zullen afschaffen. Zoals ik hiervoor al heb aangegeven, gaat het mij hierbij niet om de *expliciete* samenwerking met het salafisme, maar om de *impliciete*: de samenwerking die zich presenteert – en die zichzelf ook in alle oprechtheid *ervaart* – als ‘respect’.

Democratische leiders doen allerlei concessies aan het salafisme die zij zelf helemaal niet als concessies onderkennen. In de volgende paragrafen wil ik een beeld geven van zulke concessies, waarbij ik hoop dat een indruk ontstaat van een patroon. Er is sprake van een patroon van concessies, een verhaal van *soumission*,¹³ van een soms heel subtiele maar niet minder gevaarlijke onderwerping aan de principes van het salafisme.

Dit proces bestrijkt bijna dertig jaar. Mijn verhaal begint in 1980 en eindigt in 2015. Het verhaal begint in Nederland, met de dood van een prinses, en eindigt (voorlopig) in Parijs, met de dood van ‘Charb’, cartoonist van het Franse weekblad *Charlie Hebdo*. Maar zoals uit het verhaal zal blijken, speelt Nederland in alle affaires van *soumission* die ik hier zal behandelen een centrale rol. Waarom dat precies het geval is, is moeilijk te zeggen. Misschien komt het doordat Nederland de ‘pragmatiek’ tot leidend principe heeft verheven, en pragmatiek kan nu juist heel goed ontaarden in meebuigen. ‘Verzetshelden’ zijn per definitie *Prinzipienreiter*, en in een cultuur van pragmatisme komen dus niet zoveel verzetshelden voor. Weerbare democratie als traditie floreert dus niet in een cultuur van pragmatiek. Maar laat ik het bij

deze schoten voor de boeg laten, in de hoop de lezer te hebben geïntrigeerd in plaats van afgeschrikt. De eerste affaire die ik wil behandelen gaat over een Arabische prinses.

DOOD VAN EEN PRINSES

Dood van een prinses is de titel van een film die in 1980 in Nederland op televisie werd uitgezonden.¹⁴ De film vertelt het (waar gebeurde) verhaal van de Arabische prinses Mishaal. Zij werd in 1977 op instigatie van haar eigen grootvader en met goedkeuring van de toenmalige koning van Saoedi-Arabië, Khalid bin Abdulaziz al-Saud (1913-1982), geëxecuteerd. De grootvader van Mishaal was prins Mohammed bin Abdulaziz (1910-1988), de oudere broer van de koning. We zouden deze executie tegenwoordig een geval van ‘eerwraak’ noemen. Omdat Mishaal de naam van haar familie te schande zou hebben gemaakt, is zij door haar eigen familie om het leven gebracht. Wat had ze ‘misdan’? Ze had geprobeerd met een jongen op wie zij verliefd was geworden te ontsnappen naar het buitenland, om daar een eigen leven op te bouwen, hoewel ze was uitgehuwelijkt aan een veel oudere man. Haar ontsnappingsplan mislukte, de prinses werd gefusilleerd en haar romeo werd onthoofd. Door en op instigatie van de koninklijke familie.

Wat heeft dit alles te maken met het salafisme en met meebuigende democratie? De relatie met salafisme zal weinig toelichting behoeven. Het salafisme, zoals men in de bijdrage van Dirk Verhofstadt kan lezen, is de meest conservatieve vorm van islam. Deze stroming probeert de straffen die de sharia voorschrijft op zaken als ‘overspel’, ‘geloofsafval’, ongehoorzaamheid aan vaderlijke autoriteit, promiscuïteit en dergelijke door te voeren in een wereld die daarvan sinds de moderniteit afstand probeert te nemen.¹⁵ De relatie met meebuigende democratie ligt minder voor de hand, maar is voor deze bijdrage en ook voor dit boek van grote betekenis.

Over de kwestie werd namelijk de reeds genoemde film gemaakt, met de Engelse titel *Death of a Princess* (1980), geregisseerd door An-

tony Thomas (1940-).¹⁶ Thomas maakte die film met Nederlands kapitaal, en de rechten voor vertoning werden aan ongeveer vijftig landen verkocht. Maar toen ontstond een probleem: overal waar vertoning op de televisie aanstaande was, ontstonden felle discussies of de film wel kon worden uitgezonden. De regering van Saoedi-Arabië probeerde uitzending te voorkomen, en in vele landen lukte dat ook. Door dreiging met een olieboycot gingen vele landen door de knieën. Was het wel *verstandig* een dergelijke film uit te zenden wanneer de financiële gevolgen aanzienlijk konden zijn? Was uitzending van deze film het wel waard om de relatie met Saoedi-Arabië op het spel te zetten?

Ook de Nederlandse regering-Van Agt 1, ook wel het kabinet-Van Agt-Wiegel genoemd, was niet gelukkig met uitzending op de Nederlandse televisie. Staatssecretaris voor Verkeer en Waterstaat, Neelie Smit-Kroes, de latere feministe, was op het moment dat de discussie in Nederland losbarstte *in* Saoedi-Arabië, maar duidelijk niet om de Saoedi's de les te lezen over het executeren van een negentienjarig meisje wier misdaad niet ernstiger was dan dat zij met haar geliefde het land wilde ontvluchten.¹⁷ Kroes was daar voor de handel. Ook vice-premier Wiegel was geen voorstander van het uitzenden van de film op de Nederlandse televisie. Hij sluisde de klachten van de Saoedische ambassadeur door naar de voorzitter van de NOS. Maar de NOS zond de film toch uit, op 16 april 1980. De Nederlandse democratie bleek in 1980 nog weerbaar, men liet zich niet intimideren door financiële sancties. Aan het salafisme, in Saoedi-Arabië geen marginaal verschijnsel maar de hoofdstroming van de islam, werd vooral nog *weerstand* geboden. De weerbare democratie had gewonnen – voor even dan.

RUDI CARRELL

Zeven jaar later werd de Nederlandse democratie opnieuw op haar weerbaarheid beproefd, maar in die zeven jaar was er veel veranderd. Prinses Mishaal werd geëxecuteerd in 1977, het jaar waarin het kabinet-Van Agt-Wiegel haar werkzaamheden begon, twee jaar voor

de Iraanse revolutie. Die revolutie (1979) bracht een bewind aan de macht dat vergelijkbaar was met het Saoedische, zij het dat het hier ging om een sjiiitisch in plaats van een soennitisch schrikbewind.¹⁸ Bovendien was de toenmalige theocratische dictator Khomeini bereid om daadwerkelijk fysiek geweld te gebruiken, en niet alleen tegen zijn eigen onderdanen, maar ook tegen anderen. In het geval van Saoedi-Arabië ging het om een dictatuur die niet wil worden gestoord in het opleggen van middeleeuwse wetten aan de *eigen* burgers (zelfs burgers in de hoogste kringen).¹⁹ Men probeerde wel westerse landen te intimideren om democratische beginselen op te schorten (de persvrijheid), maar men dreigde nog niet met expliciet geweld tegenover burgers van andere staten.

Die terughoudendheid zou Khomeini laten varen. Hij speelde een kat-en-muisspel met de levens van de leden van de ambassade van de Verenigde Staten toen die door studenten werd bezet,²⁰ en Khomeini was duidelijk in voor 'meer'.

Tegen die achtergrond speelde de affaire-Carrell (1987).²¹ Opnieuw speelde Nederland hierin een centrale rol. Rudi Carrell (1934-2006) was namelijk een Nederlandse showmaster die in Duitsland furore maakte met satirische programma's. Daarin nam hij iedereen op de korrel (de paus, de *Bundeskanzler*, de Amerikaanse president). Waarom dus niet ook Ayatollah Khomeini, die toen de krantenkoppen beheerste?

Khomeini was door de pastiche van Carrell evenmin *amused* als de Saoedische koninklijke familie toen *Dood van een prinses* werd gelanceerd, en hij deed wat altijd gebeurt wanneer een dictator in een islamitisch land wordt bekritiseerd: hij gaat klagen over een 'aanval op de islam'. Maar Khomeini ging in zijn confrontatie met het Westen verder dan de Saoedi's, want hij dreigde niet alleen met een olieboycot, maar zegde daarnaast de diplomatieke betrekkingen op met Duitsland, waar de grappen over Khomeini als eerste op de beeldbuis waren verschenen. De situatie escaleerde snel en Carrell werd onder politiebewaking gesteld. Carrell bood zijn excuses aan op de Duitse televisie.

Daarmee leek de zaak met een sisser afgelopen. De Duitse *overheid* had echter geen excuses aangeboden aan Iran (en aan Kho-

meini). En waarom ook? Persvrijheid, inclusief het recht om satire te bedrijven, is een essentieel onderdeel van een democratie. Geen democratische staat kan zich veroorloven daarvan afstand te doen, al helemaal niet daartoe *gedwongen* door een tot geweld neigende dictator in het buitenland. Een democratische staat gaat toch ook geen excuses aanbieden voor grappen die zijn gemaakt over Hitler? Of Stalin? Of Kim Jong-il?

De satire op Khomeini was reeds uitgezonden op de Duitse televisie, en Duitsland had dus zijn positie als een weerbare democratie bevestigd. Er waren geen concessies gedaan aan de salafistische interpretatie van de islam (dat wil zeggen: de persvrijheid verloochend).

Maar in Nederland liep dat deze keer anders. Toen men in Nederland op 23 februari 1987 in *Achter het nieuws* het gewraakte fragment opnieuw wilde uitzenden, belde de minister van Buitenlandse Zaken, Hans van den Broek (1936-), direct aan het begin van de uitzending op om de omroep ervan te overtuigen dat uitzending van het fragment onverantwoord zou zijn.²²

Op dat moment deed de omroep in kwestie (de VARA), daartoe aangespoord door de Nederlandse regering (het kabinet-Lubbers II), een historische concessie aan de salafistische interpretatie van de islam: men zond het fragment *niet* uit. Die niet-uitzending markeerde een belangrijk omslagpunt in de Nederlandse geschiedenis, maar ook in de weerbaarheid tegenover salafistische intimidatie: de angst voor terroristisch geweld werkt,²³ en de dictator Khomeini krijgt zijn zin. Ook zonder *Saalschlacht* krijgt hij het gedaan dat het Nederlandse programmabeleid wordt aangepast aan zijn wensen. In Teheran moet dit als een significante overwinning zijn beschouwd. Een dictator kan zonder een schot te lossen een democratisch bewind de witte vlag doen hijsen.

DE NIET-UITZENDING ALS PERFORMATIEVE DAAD

Een van de punten die in deze discussie een belangrijke rol spelen, is dat mensen vaak denken dat door *niet* te handelen men in feite 'niets

doet'. Het filmfragment (enkele seconden slechts) van Khomeini is *niet* uitgezonden. Daardoor is *geen* dreigende situatie rond de VARA ontstaan, denken deze optimisten. Nederlanders in Iran zijn *niet* in gevaar gekomen. De diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en Iran zijn *niet* in gevaar gebracht.

Het is voor veel mensen (en kennelijk ook voor het kabinet-Lubbers II) heel moeilijk voor te stellen dat door de niet-uitzending iets fundamenteels in de wereld zou zijn veranderd. Geheel in lijn hiermee was ook dat op 26 februari 1987 een Kamerdebat plaatsvond (althans een debat tussen de minister van Buitenlandse Zaken en enkele Kamerleden)²⁴ waarbij de minister brede steun kreeg van de volksvertegenwoordiging. Slechts twee Kamerleden, Andrée van Es en Frits Bolkestein, uitten hun bezwaren tegen de door de regering gevolgde aanpak. De overige leden meenden dat de regering uitstekend had gehandeld.

Maar is dat wel zo? Is door de niet-uitzending van het fragment inderdaad niets veranderd in Nederland en in de wereld? Of heeft dit belangrijke consequenties gehad die zich alleen gemakkelijk aan onze waarneming onttrekken omdat ze van een geestelijke aard zijn? Want is dat niet waar we het hier eigenlijk over hebben? Het gaat om een houding, een geestelijke weerbaarheid. 'Weerbare democratie' is niet alleen een geheel van afspraken, een geheel van regels. Het is ook een geesteshouding, een bereidheid om de democratie te verdedigen *juist* op de momenten waarop deze gevaar loopt.

Mijn vermoeden is dat die consequenties er wel degelijk zijn geweest, en die zijn van grote betekenis voor het thema van deze bijdrage: de tegenstelling tussen de meebuigende en de weerbare democratie. De niet-uitzending van een fragment tegen de achtergrond van geweldsdreiging heeft de positie van degenen die met dat geweld dreigen ingrijpend versterkt. Het kan haast niet anders of Khomeini *moet zich wel* door de confrontatie met Nederland gesterkt hebben gevoeld dat westerse democratieën slechts façade-democratieën zijn. Men belijdt met de mond democratische principes, maar is niet serieus bereid die beginselen te verdedigen wanneer het erop aankomt. Nederland werd dus verzwakt door de niet-uitzending, Iran werd versterkt.

VAN CARRELL NAAR RUSHDIE

Twee jaar na de Nederlandse *soumission* kreeg Khomeini een nieuwe gelegenheid om zijn viriliteit te bewijzen. Salman Rushdie, een Britse schrijver met een 'islamitische achtergrond', had het aangedurfd een satirische roman te schrijven over de vroege geschiedenis van de Islam. In *Dood van een prinses* konden de soennitische Saoedi's hun pretentie als wereldleiders van de islam demonstreren. In wat de Rushdie-affaire zou worden kon de sjiietische Khomeini laten zien dat ook zijn kracht niet moest worden onderschat. Europa was een speelbal geworden in een eeuwenoude competentiestrijd tussen twee rivaliserende stromingen binnen de islam: soennieten en sjiieten. Maar er is nog een verschil tussen *Dood van een Prinses* en de Rushdie-affaire,²⁵ en dat is dat in het laatste geval nu luid en duidelijk werd uitgesproken wat altijd al op de achtergrond aanwezig was: een oproep tot direct fysiek geweld in de vorm van een *fatwa*, uitgesproken door Khomeini himself.

Rushdie leeft nog, maar zijn Japanse vertaler niet meer.²⁶ Op zijn Italiaanse vertaler is een (mislukte) aanslag gepleegd, net als op zijn Noorse uitgever. Maar Khomeini's fatwa van 1989 is een van de effectiefste maatregelen gebleken om westerse democratieën te vernederen. Niet alleen heeft Rushdie door de fatwa 'levenslang' gekregen, maar voor het terroristisch bewind van Khomeini had het toepassen van deze strategie het bijkomend voordeel dat de ambivalente houding van westerse staten ten opzichte van hun ideële grondslagen kon worden aangetoond. Zelfs wanneer islamitische regimes niet veel klaarspelen in het bevredigen van de behoeften van hun vaak arme bevolking, kunnen zij die bevolking wel een gevoel van trots en eigenwaarde geven door te laten zien dat westerse regeringsleiders zwakkelingen zijn die niet bereid zijn te bevechten wat zij voorgeven te dienen: de waarden van persvrijheid en godsdienstvrijheid. Is islam dan niet het enige echt betrouwbare richtsnoer? Allah is groot!²⁷

9/11

De ruim tien jaar die verstrijken tussen de fatwa van 1989 en 11 september 2001 zijn jaren van gisting. Diplomaten konden toen zelfs in de illusie leven dat door het opofferen van Rushdie op de slachtbank van hun dadenloosheid, stabiliteit in de wereld was gebracht. Maar aan die illusie maakte 11 september 2001 een einde. Een nieuwe speler in het spel, Al-Qaeda, kon laten zien dat met even simpele middelen als Khomeini's fatwa ook een groot succes kon worden geboekt: het gebruik van een vliegtuig als brandbom.

In de jaren na 2001 verhevigde het debat over de islam, in het bijzonder over wat ondernomen zou kunnen worden tegen het religieus terrorisme dat *zijn inspiratie vindt* in de islam. In Nederland maakte Pim Fortuyn furore, en ook een uit Somalië afkomstige vluchteling was prominent aanwezig in het publieke debat: Ayaan Hirsi Ali.²⁸

Van regeringszijde was de bijdrage in Nederland: aandringen op rust, op niet polariseren, op fatsoen en respect.²⁹ Die benadering werd zelfs niet verlaten toen een van de meest kleurrijke participanten aan het debat over de islam, Theo van Gogh, op straat werd vermoord door een jihadist, op een manier zoals dat Europese burgers en overheden tien jaar later volkomen vertrouwd zou worden³⁰ met de liquidaties door de Islamitische Staat of concurrerende theoterroristische bewegingen.³¹ De bijdrage van regeringszijde was: natuurlijk, het is niet goed om schrijvers en filmmakers op straat te vermoorden, maar als het gaat om mensen die anderen tot in het diepst van hun ziel hebben beledigd, dan is het toch niet helemaal onbegrijpelijk dat de verworpenen der aarde reageren met de middelen die zij nu eenmaal ter beschikking hebben.³²

Het was een kortzichtig standpunt, want aanslagen werden ook gepleegd op mensen die zich niet hadden bezondigd aan harde of beledigende taal. Rushdie was daarvan een helder voorbeeld, en dat gold ook voor de weliswaar scherpe maar nooit zinloos beledigende Hirsi Ali.

In het geval van Hirsi Ali voltrok zich een wonderlijk proces, namelijk dat *wat zij ook zei*, het als provocerend werd geduid. Dat valt misschien het best te illustreren aan de hand van een van haar

meest omstreden uitspraken, namelijk dat het bij de islamitische profeet Mohammed zou gaan om een perverse tiran.³³ Velen welen deze uitspraak van de hand, maar zonder in te gaan op de achtergrond of inhoud van haar bewoordingen. Het ‘perverse’ sloeg op het leeftijdsverschil tussen het kindbruidje Aicha en de profeet, die ten tijde van de uithuwelijking van het meisje aan hem van middelbare leeftijd was. Het ‘tirannieke’ sloeg op het feit dat elke uithuwelijking een situatie van machtsongelijkheid met zich meebrengt.

Duidelijke taal, maar beleefder kan men het toch niet zeggen, zou men denken. Maar in de media werd al snel beweerd dat Hirsi Ali de profeet een ‘pedofiel’ zou hebben genoemd, een woord dat zij helemaal niet heeft gebruikt.³⁴

DE MOORD OP THEO VAN GOGH

En dan volgt op 2 november de moord op Theo van Gogh, met wie Hirsi Ali de film *Submission* (2004) had gemaakt³⁵ – een titel die een ironische voorafschaduwing is van het latere boek van Michel Houellebecq: *Soumission* (2015).³⁶ De populaire historicus Geert Mak vergelijkt de film met de oorlogspropaganda van Joseph Goebbels.³⁷ Schrijver Remco Campert schreef één dag na de moord dat hij er moeite mee had dat uitgerekend Van Gogh de geschiedenis in zou gaan als martelaar van het vrije woord.

De reactie van Campert was in zoverre wel begrijpelijk (hoewel kortzichtig) dat we bij een ‘martelaar van het vrije woord’ niet alleen denken aan iemand die is gestorven voor zijn opvattingen, maar ook nog aan iemand die opvattingen heeft verkondigd die we de juiste achten. En dat was in het geval Van Gogh niet het geval volgens de *Sprachherrschaftsklasse*. Men dacht toen over het algemeen dat hij op zinloze wijze kwetsbare minderheden beschimpte. Dat Van Gogh, ondanks zijn scherpe toon, toch nog wel eens *inhoudelijk gelijk* zou kunnen hebben in veel van wat hij beweerde, ontging velen, en Campert en Mak wel in het bijzonder.

De moord op Van Gogh wordt in de internationale literatuur op dit moment gezien als een waterscheiding.³⁸ Met name de Fransen zijn sinds de aanslagen in Parijs van 13 november 2015, maar eigenlijk al sinds de liquidatie van de redactie van *Charlie Hebdo* op 7 januari van dat jaar, in een diepgaand gewetensonderzoek verwickeld over hoe nu juist hún land zo zwaar kon worden getroffen door het internationaal jihadisme. Vanuit het perspectief van diegenen die menen dat terroristische aanslagen hun grond vinden in de schuld van het Westen (de ‘eigen-schuld theorie’) is het antwoord duidelijk: de Fransen hebben een koloniaal verleden. De Fransen leggen via hun constitutionele principe van de *laïcité* onrechtvaardige restricties op aan minderheden die publiekelijk hun geloof willen beleven (middels boerka, hoofddoek, opzichtig bidden op straat en andere zaken). Maar is dat wel juist? Zijn aanslagen wel een reactie op agressief beleid secularisme? Op het al te luidruchtig uitdragen van de verlichtingsidealen?³⁹ Diegenen die denken dat theoterrorisme een reactie is op de inderdaad soms provocatieve formuleringen van Van Gogh zouden dan toch moeten verklaren waarom ook heftig gereageerd wordt op uitlatingen van mensen die geen enkele reputatie hebben op het terrein van provocatie.

DE PAUS IN REGENSBURG

Een mooi voorbeeld van die laatste categorie lijkt paus Benedictus XVI. De paus gaf op 12 september 2006 een lezing aan zijn Alma Mater, de universiteit van Regensburg in Duitsland: *Glaube, Vernunft und Universität. Erinnerungen und Reflexionen* (Geloof, Ratio en de Universiteit. Herinneringen en Bedenkingen).⁴⁰ De rede van de paus was niet voornamelijk aan de islam gewijd; zijn rede ging over het christendom, meer in het bijzonder de positie die de rede daarin inneemt. Zijdelings maakte de paus echter ook enkele opmerkingen over de islam.

Hij deed dat aan de hand van een verwijzing naar een boek van een Duitse theoloog, een zekere Theodore Khoury. Khoury gaat in

zijn beschouwingen in op het betoog van een Byzantijnse keizer Manuel II Palaeologus (1350-1425). Deze had in een dialoog met ‘een geleerde Pers’ de woorden geciteerd: ‘Laat mij zien wat Mohammed voor nieuws heeft gebracht en je zult er slechts slechte en onmenselijke dingen vinden, zoals zijn gebod om het geloof dat hij predikte te verspreiden met het zwaard.’

Heftige reacties waren het gevolg, en net als Rudi Carrell in 1987 zich haastte met zijn excuses, zo verklaarde ook de paus dat het niet zijn bedoeling was geweest moslims te beledigen.⁴¹ Dat deed hij op 16 september 2006. Hij had alleen een openhartige dialoog op gang willen brengen.

Het mocht niet baten. De Turkse premier Erdoğan vroeg om uitdrukkelijke excuses van de paus. Het Iraanse ministerie van Buitenlandse Zaken liet weten dat de paus een grote fout had gemaakt, en de premier van Maleisië, Abdullah Ahmad Badawi, vroeg namens de Conferentie van Islamitische Landen om verontschuldigingen van de kerkvader. Ook de hoogste religieuze leider van Saoedi-Arabië, moefiti Abdul Aziz al-Sjeik, bemoeide zich ermee en noemde de uitlatingen van Benedictus ‘allemaal leugens’.

Ook westerse media, zoals de *New York Times*, meenden dat de paus zijn standpunt zou moeten herzien. ‘There is more than enough religious anger in the world. So it is particularly disturbing that Pope Benedict XVI has insulted Muslims, quoting a 14th-century description of Islam as “evil and inhuman”.’⁴² De krant gaat verder met de mededeling dat Benedictus had aangegeven geen aanstoot te hebben willen geven. Hij zou juist de dialoog hebben gezocht. Maar dat vindt de krant toch onvoldoende excuus. Het was niet de eerste keer dat de paus onenigheid stimuleerde tussen christenen en moslims. In 2004 had Benedictus (toen nog geen paus, maar wel een hooggeplaatste theoloog) namelijk al eens gezegd dat Turkije ‘in permanent contrast met Europa’ zou staan. Ook dat was al politiek incorrect volgens de *New York Times*. De opstelling van de krant is wel een heel mooi geval van *Soumission*, of beter gezegd: *Submission*.

DE AFFAIRE-REDEKER

Of de paus wel of niet een vergelijking zou hebben gemaakt tussen christendom en de islam waarbij de islam ongunstig afsteekt, is wezenlijk niet van belang. *Zelfs als* de paus aan het christendom de voorkeur zou geven boven de islam omdat de islam een gewelddadige oorsprong zou hebben, wat dan nog? Ligt het zelfs niet zeer voor de hand dat de paus een dergelijke mening is toegedaan? Waar is hij anders ‘paus’ voor? Ligt het niet voor de hand dat moefiti Abdul Aziz al-Sjeik een voorkeur heeft voor de islam en de paus voor het christendom? Wat willen diegenen precies die menen dat de paus zich niet in negatieve zin over de islam mag uitlaten? Dat hij zegt dat alle godsdiensten gelijke waarde hebben? Dat mag men misschien van de huidige paus verwachten, maar niet van Benedictus.⁴³ Postmodern waardenrelativisme⁴⁴ is niet zijn sterkste punt.

Voor ons is het voorbeeld van Benedictus van belang omdat het ons leert dat de gewelddadige reacties van het theoterrorisme niets te maken hebben met provocaties van de kant van degene waarop gereageerd wordt. Of men moet het woord ‘provocatie’ een zodanig ruime uitleg geven dat *elke uitspraak* waarop door theoterroristen met bedreiging en geweld wordt gereageerd *per definitie* provocatief acht. Maar dan lijkt het woord ‘provocatie’ ook elke zinvolle omlijning te hebben verloren. Het is erg moeilijk de discussie die paus Benedictus heeft willen openen ‘provocerend’ te noemen. Een krant als de *New York Times* mag er dan in geslaagd zijn ook hierover iets van ongenoegen te ventileren, maar dat zegt meer over de *New York Times*, over onze ‘kwaliteitskranten’, dan over de paus. Voor een paus moet het mogelijk zijn kritisch stelling te nemen tegenover een concurrerend geloof als de islam. Als dát niet meer kan, dan heeft ‘godsdienstvrijheid’ elke betekenis verloren. En dan is ook aan het vrije debat in een democratie een zware slag toegebracht.

De Franse filosoof Robert Redeker (1954-) was gefascineerd door de commotie die ontstond naar aanleiding van de uitspraken van de paus. Redeker is geen atheïst, maar hij is als redacteur van het door de atheïst

Jean-Paul Sartre (1905-1980) opgerichte tijdschrift *Les Temps Modernes* ook niet bepaald een supporter van het Vaticaan. Niettemin, de affaire van de paus fascineerde hem, en op 19 september 2006 publiceerde de Franse krant *Le Figaro* een artikel van hem over wat ik maar even noem 'de affaire-Benedictus'. Redeker begon met de stelling dat de paus een belangwekkend onderwerp aan de orde had gesteld: de vrijheid van denken en spreken, een vrijheid die nergens bestaat in de islamitische wereld.⁴⁵ Redeker legt uit dat naar zijn smaak de islam probeert haar regels aan Europa op te leggen: zwembaden die op bepaalde tijden alleen voor vrouwen worden opengesteld, een verbod om cartoons te maken van heilige figuren, voorschriften voor kantines over voedsel, debatten over de gezichtssluier op scholen en vooral beschuldigingen van 'islamofobie' aan het adres van eenieder die zich niet voegt naar de nieuwe regels. Redeker spreekt van een 'islamisation des esprits en France' en van een 'une soumission plus ou moins consciente aux diktats de l'islam'. Hij maakt de vergelijking met het communisme en zegt dat het Westen zich op het ogenblik onder een 'surveillance idéologique' bevindt. De islam is erin geslaagd zich op te werpen als de stem van de armen. Dat was eerst Moskou gelukt, nu lukt het Mekka. Vroeger werd men geëxcommuniceerd vanwege anticommunisme, nu wordt men geëxcommuniceerd vanwege islamofobie. De zwakheden van het Westen komen duidelijk naar voren in de houding van de 'nuttige idioten'.

Redeker heeft kennis genomen van de Koran, maar hij kan daarin geen vreedzaam boek herkennen. Integendeel, het is een boek vol met geweld. Hij beroept zich op de Franse islamoloog Maxime Rodinson (1915-2004), die laat zien hoe in de vroege geschiedenis van de islam de latere profeet aan de kost kwam door het beroven van karavanen. Hij ziet het jodendom en het christendom als religies die het geweld hebben afgezworen ('conjurent la violence'), maar de islam als een godsdienst die in zijn heilig boek zelf geweld verheerlijkt.

Redekers stuk bleef niet onopgemerkt, ook niet in het Midden-Oosten. Door radicale predikers werd het opgepakt om stemming te maken tegen de 'Franse islamfoob', en al snel kwamen de eerste doodsbedreigingen binnen. Zijn mederedacteur Claude Lanzmann (1925-) belde hem op met de mededeling dat men hem vanwege dit stuk zou willen doden.

Redeker raakte omstreten op de school in het Zuiden van Frankrijk waar hij les gaf, en zijn mededocenten staken geen vinger voor hem uit, evenmin als de burgemeester van het stadje waarin hij vertoefde. Hij raakte al snel een *persona non grata*, verloor zijn baan en kwam onder bescherming van de Franse veiligheidsdienst te staan. Tot op de dag van vandaag (tien jaar na zijn omstreten stuk in de *Le Figaro*) leidt hij een teruggetrokken bestaan, werkend aan een onderzoeksinstituut en niet meer in contact met zijn leerlingen. Wel kwam een solidariteitsactie van de grond met klinkende namen als Bernard-Henri Lévy, André Glucksmann, Alain Finkielkraut en vele anderen.⁴⁶

CARTOONAFFAIRES

Nu is Redeker een filosoof, en men zou hem derhalve een 'martelaar voor de filosofie' kunnen noemen. Natuurlijk niet in de zin van Remco Campert, want die wil de term 'martelaar' bewaren voor mensen die dingen zeggen waarmee hij het eens is, niet voor onwelvoeglijke meningen. Maar wanneer we niet de definitie van Campert overnemen en tot 'martelaar' bestempelen wie daadwerkelijk dramatische consequenties ervaart van zijn principiële opvattingen, dan is Redeker een martelaar. Hij zal moeten proberen verder te leven onder omstandigheden die niet bepaald te benijden zijn. *Il faut tenter de vivre*, citeert hij Paul Valéry.

Maar is het wel 'filosofie' wat Redeker bedrijft? Ik denk het wel. Hij betreft goed doordachte stellingnamen over grote levensbeschouwelijke problemen en praktische problemen. Hij staat in dat opzicht in de grote traditie van Socrates tot Spinoza. Religieekritiek is een vast onderdeel van de filosofie.⁴⁷ In die zin is wat Redeker ten deel is gevallen ook niet atypisch voor wat met grote filosofen is gebeurd. Socrates, Plato, Aristoteles, Descartes, Spinoza, Kant, Russell: zij hebben allemaal op een bepaald moment in hun leven ervaren dat filosofie een riskante zaak kan zijn. Socrates was een martelaar voor de filosofie die zijn onafhankelijk denken met de dood heeft moeten bekopen.

Wat echter niemand twintig jaar geleden zou hebben kunnen

voorstellen is dat één kunstvorm zou uitgroeien tot de meest controversiële die maar denkbaar is. Wie had gedacht dat twaalf cartoonisten standrechtelijk zouden worden geëxecuteerd voor het maken van tekeningen? Toch is dat wat is gebeurd op 7 januari 2015. Maar ook die kwestie begint in een bepaalde zin *in Nederland*.

Op 2 november 2004 werd namelijk in Nederland Theo van Gogh geëxecuteerd.⁴⁸ Terwijl we de moord op Pim Fortuyn een ‘politieke afrekening’ zouden kunnen noemen, was de moord op Van Gogh een *religieuze-politieke* afrekening. Kenmerkend voor het islamisme is immers die mengeling van religieuze en politieke elementen.

De meest markante en gruwelijke politiek-religieuze afrekeningen hebben plaatsgevonden in het kader van wat men de cartoonaffaires zou kunnen noemen: de Deense en de Franse. Daarbij heeft de Franse cartoonaffaire geleid tot het afschrikwekkende geweld dat de gebroeders Kouachi op 7 januari 2015 hebben aangericht toen ze bijna de gehele redactie van het satirische tijdschrift *Charlie Hebdo* executeerden.⁴⁹ Maar omdat de cartoonaffaires zijn begonnen in Denemarken, begin ik daar. Daarvoor moeten we terug naar 2005, naar de periode dus vóór de rede van de paus en ook vóór de problemen die Robert Redeker ondervond met het internationaal theoterrorisme.

HET DEENSE CARTOONEXPERIMENT

Wat weinig mensen zich realiseren, is dat ook het Deense cartoonexperiment begon in Nederland. Maar voordat ik dat uiteenzet, eerst iets over het woord ‘experiment’. De Deense cartoonaffaire begon als een experiment. De Deense krant *Jyllands Posten*, meer in het bijzonder de redacteur cultuur Flemming Rose (1958-), wilde onderzoeken of de vrijheid van meningsuiting in Denemarken nog bestond. En ‘bestaan’ wil dan in dit geval zeggen: zouden cartoonisten het aandurven een cartoon te maken over de islamitische profeet Mohammed?⁵⁰ Cartoonisten durfden cartoons te maken over Jezus, over Boeddha, over de paus, over elke denkbare politieke leider (men mag aannemen inclusief de leiders in theocratische republieken en monarchie-

en), maar zou men ook een cartoon durven te maken over de profeet Mohammed? Het was Rose namelijk opgevallen dat de schrijver van een kinderboek over de islam geen illustrator wist te vinden. En hoe kwam dat dan weer? Dat was omdat in een land dat enigszins lijkt op Denemarken, namelijk Nederland, een jaar daarvoor een schrijver/filmmaker was vermoord vanwege zijn kritische benadering van de islam. In Nederland was daarna, zoals men kan verwachten, geen mens meer opgestaan die het had gewaagd de islam te kritiseren. Onze regering en politici van grote politieke partijen vinden dat niet zo prettig om te horen, want het is natuurlijk een gênante zaak. De staat faalt in het realiseren van zijn primaire functie: het waarborgen van de veiligheid van *alle* burgers op het grondgebied van de staat. Een staat kan voldoende werkgelegenheid realiseren en een wonderlijk mooi beleid hebben ten aanzien van het milieu, maar als hij er niet in slaagt zijn eigen burgers te beschermen, is die staat niet veel waard.

Nu kan men tegenwerpen dat het *aantal* slachtoffers van terroristische aanslagen met de vrijheid van meningsuiting als inzet relatief beperkt is. In Nederland is slechts één persoon vermoord (Theo van Gogh), in het Verenigd Koninkrijk staat één persoon zwaar onder druk en die leeft nog (Salman Rushdie). In Frankrijk is slechts één redactie uitgemoord: die van *Charlie Hebdo*.

Deze reactie is naar mijn idee onbevredigend. Het miskent dat het hier niet gaat om de effectiviteit van terrorisme in termen van het aantal slachtoffers, maar om de effectiviteit een centraal principe om zeep te brengen. Een daarin zijn de theoterroristen wel degelijk geslaagd. Geen enkele Franse, Duitse, Nederlandse of Britse cartoonist zal problemen hebben bij het maken van een cartoon over Jezus Christus, Boeddha of Mozes. Maar tevens zal geen enkele cartoonist van naam dit aandurven met de profeet Mohammed. *Terrorisme werkt*. En wanneer terrorisme werkt, heeft de staat gefaald, want de primaire functie van de staat is het uitbannen van geweld.

Dit is zo gênant dat leidende politici, de regering voorop, ervoor kiezen ‘het niet zo duidelijk te zien’ dat er een probleem is met de veiligheid van religiecritici. Als zij dat zouden zien en ook zouden erkennen het te zien, dan is dat een brevet van onvermogen. Het is veel gemakkelijker om Rushdie, Carrell of anderen die de gramschap

van terroristen opwekken een lesje fatsoen te geven. Heeft Rushdie het geweld niet over zichzelf afgeroepen? Was het echt nodig, die pastiche van Carrell? Zo weten politici, de regering voorop, zich onder hun *primaire verantwoordelijkheid* uit te wurmen.

Er ontstaat nu een wonderlijk massapsychologisch effect: de mensen die verantwoordelijk zijn voor de veiligheid in de samenleving richten hun ongenoegen niet op de terroristen die het geweld uitoefenen, maar op de slachtoffers van die terroristen. Slachtoffer en terrorist worden gezien als één. Als het slachtoffer niet zou bestaan, zou er ook geen terrorist bestaan. Dus: het slachtoffer heeft het gedaan.

Bovendien is slachtoffers kritiseren veel minder gevaarlijk dan terroristen kritiseren, want slachtoffers schieten niet terug. Slachtoffers gaan alleen maar klagen dat zij ten onrechte in de beklagdenbank zijn geplaatst.

De redactieleden van *Jyllands Posten* was het opgefallen welke duistere maatschappelijke krachten hier aan het werk zijn, of liever: zij hadden daar een vermoeden van. Dat vermoeden wilden zij empirisch toetsen. Men nodigde 42 cartoonisten uit om een tekening te maken over de profeet Mohammed en dan maar eens zien hoeveel dat zouden aandurven. Het leidde tot twaalf inzendingen, en dat werden de befaamde en beruchte 'Deense cartoons'.

Van die twaalf cartoonisten leven er nu elf verder in de anonimiteit, en één, Westergaard, blijft het goed recht van zijn professie verdedigen: het recht, de plicht, om alles en iedereen op een satirische wijze door middel van cartoons te kritiseren, inclusief de heilige symbolen van de geweldsplegers. Daarmee doet Westergaard wat eigenlijk de staat zou moeten doen, maar hij wordt daarvoor niet gewaardeerd. Integendeel, hij bekoopt zijn verdediging van democratische principes met een leven als vogelvrije.

CONCLUSIE

Kan iemand die het voorgaande echt op zich laat inwerken ontkennen dat vanuit het islamisme, salafisme, theoterrorisme – men mag

het noemen zoals men wil – een serieuze poging wordt gedaan om de vrijheid van meningsuiting *als principe* de nek om te draaien? Eigenlijk zou alle aandacht moeten uitgaan naar deze vraag, maar opmerkelijk genoeg wordt de discussie gevoerd over allerlei kwesties die er alleen maar van afleiden.

Een afleidende factor is bijvoorbeeld de discussie over het 'wezen' van de islam, of een discussie over de vraag of we in het islamisme 'de islam' te zien krijgen of een geperverteerde vorm daarvan, zo geperverteerd dat men kan zeggen dat het islamisme/salafisme niets met 'de islam' te maken heeft. Ik noem dat een afleidende factor omdat het er niet toe doet wat iets 'in wezen' is, maar hoe het zich maatschappelijk manifesteert. Om het kantiaans te formuleren, we hebben te maken met de *Erscheinungen* en niet met het *Ding an sich*.

Een andere afleidende discussie is de discussie over fatsoen en dat het toch beter is elkaar met zachtmoedigheid tegemoet te treden. Dat is waar, maar de discussie is tegenwoordig niet harder, onfatsoenlijker, grover dan hij in het verleden was. De opvatting dat het debat tegenwoordig 'harder' is dan twintig jaar geleden is een volstreekte mythe. Wat alleen veranderd is, is dat over het debat tegenwoordig de slagschaduw hangt van geweld, en dat de overheid niet bij machte is dat geweld een halt toe te roepen. We leven dus niet in een tijd van onfatsoen, maar in een tijd van statelijk onvermogen. En dat onvermogen wordt weer veroorzaakt door gebrek aan een juiste diagnose van de gevaren die ons bedreigen.

WAT TE DOEN?

Laten we weer terugkomen op de centrale stelling van deze bijdrage, namelijk dat democratie moet worden verdedigd. Een democratie die niet wordt verdedigd is weerloos. Een bijzondere variant van die 'weerloosheid' heb ik in deze bijdrage toegelicht: de variant waarbij de democratie in feite *samenwerkt* met, of althans *meebuigt* met, de krachten die deze ondermijnen. Met de beste bedoelingen (maar de weg naar de hel is geplaveid met goede bedoelingen) zien we dat de

‘meebuigende democratie’ gemene zaak maakt met de terroristische krachten die de vrijheid van meningsuiting proberen te smoren. Wat is de weg terug? *Is er een weg terug?*

Naar mijn idee is er zeker een weg terug denkbaar, en zoals altijd in het leven is daarvoor het belangrijkste een juiste diagnose van het probleem. Het belangrijkste onderdeel van die diagnose is de erkenning *dat er een probleem is*. Onze politici, onze intelligentsia, zullen moeten zien dat de vrijheid van meningsuiting onder druk staat en dat die moet worden beschermd.

Hoe zou men tegen de achtergrond van het ideaal van weerbare democratie de vrijheid van meningsuiting kunnen versterken? Dat kan door, allereerst, de gehele staatsmacht (het leger, de politie, de sterke arm van de staat) in te zetten voor met name die mensen die tot doelwit zijn verklaard van terroristische netwerken. Het grootste succes boekte Khomeini toen hij zag dat Carrell matig gesteund werd door de Duitse regering. Een nog groter succes boekte hij toen hij zag dat Carrell compleet werd verloochend door de Nederlandse regering. En een nog groter succes boekte hij toen hij zag dat Salman Rushdie dan weliswaar biologisch in leven kon worden gehouden, maar dat van enige kwaliteit van leven geen sprake meer was.⁵¹

Wat vanuit het perspectief van de weerbare democratie voor de hand zou liggen, is dat men probeert de positie te versterken van diegenen die de iconen van de vrije wereld zijn geworden. Mensen als Rushdie zouden op streng beveiligd staatsterritoir met een ruime toelage van de staat en in optimale vrijheid moeten kunnen doorgaan met het bevestigen van de principes van een vrije samenleving.

Vanuit het ‘diplomatenperspectief’ wordt dit ervaren als het stimuleren tot provocatie. Men stelt dan de cartoonisten van *Charlie Hebdo*, Salman Rushdie, grappenmakers als Rudi Carrell, filosofen als Robert Redeker en hooghartige pausen als Benedictus XVI in de gelegenheid *door te gaan* met hun beledigende acties. Waarom de vrede in gevaar brengen, vragen de pragmatici. Is die roman zo belangrijk? Kunnen we niet zonder die cartoon? Kan de paus niet door de wereld gaan zonder een concurrerende godsdienst af te kammen? Door George Soros gesubsidieerde denktanks worden niet moede deze boodschap de wereld in te sturen, vaak met leden van het Ko-

ninklijk Huis op het programma om daaraan steun te verlenen. Maar een diplomatenperspectief leidt tot een *meerloze* democratie, is de stelling van deze bijdrage. Het is in wezen een ‘meebuigende’ democratie, omdat de democratie hier meewerkt aan zijn eigen ondergang.

Het zal nog moeilijk genoeg zijn om mensen te blijven vinden die democratische vrijheden willen verdedigen als de impact daarvan op hun persoonlijke leven zo groot is. Betekent leven in de *gated community* die ik hier bepleit niet leven in een soort gevangenis?⁵² Het betekent in elk geval leven in een streng beveiligde omgeving, maar wezenlijk verschilt dat niet van de positie van de president van de Verenigde Staten of die van een willekeurige burger van Israël. Het gaat er alleen om dat de staat alle middelen moet willen vrijmaken om die positie aan bedreigde schrijvers toe te kennen. De vrijheid van meningsuiting is van een klassiek grondrecht (overheidsonthouding) gepromoveerd naar een sociaal grondrecht (het kost wat om het te verwerkelijken).

Nu zal men zeggen: ‘Ja, maar je kunt van beledigende schrijvers toch geen koningen gaan maken? Want daar zou dit op neerkomen.’ Mijn antwoord daarop is: ‘Precies. En dat is nu precies wat de bedoeling is’. Er is een bekende anekdote over Prins Charles die eens zou hebben geklaagd over de beveiliging die Rushdie genoot. Ian McEwan heeft toen opgemerkt dat Prins Charles nog nooit een belangwekkend boek heeft geschreven in zijn leven en toch van staatswege wordt beveiligd.⁵³ Dit is goed geobserveerd. Een probleem is zelfs dat prins Charles grossiert in over het algemeen onbenullige uitspraken, maar dat hij toch aanspraak kan maken op aanzienlijke sommen geld uit publieke middelen.

Wie publieke middelen reserveert voor de bescherming van mensen als Rushdie, Westergaard, Charb of Wilders, besteedt geld aan een ‘geestelijk erfgoed’: aan de principes op basis waarvan zij hun uitspraken kunnen doen. Het zou een grote fout zijn te denken dat men het met hun uitspraken *eens* moet zijn om tot dit oordeel te kunnen komen. Men hoeft niet een groot fan te zijn van de literaire techniek en schrijfstijl van Salman Rushdie (ik ben dat zelf niet, eerlijk gezegd)⁵⁴ om toch te erkennen dat hij een icoon is van de vrijheid van meningsuiting (denk aan de fout van Campert met Theo van Gogh).

Men hoeft ook geen supporter te zijn van cartoons in het algemeen of van de cartoons van *Charlie Hebdo* in het bijzonder om te constateren dat de strijd voor de vrijheid van meningsuiting *als principe* zich nu afspeelt rond deze artistieke uitingsvorm. Weerbare democratie vergt in die zin ook iets van de burgers die deze weerbaarheid gestalte moeten geven. Het is misschien vreemd en contra-intuïtief, maar het vergt in wezen dat men het bestaan van iets verdedigt waarmee men persoonlijk niet veel affiniteit heeft. Misschien is het zo iets als het verdedigen van biodiversiteit. Wie vindt dat een bepaald dier niet moet uitsterven (een ijsbeer, een panda), behoeft dat dier nog niet tot zijn favoriete dier te verklaren. Prinses Mishaal is gedood in 1977 omdat zij in verzet kwam tegen de theocratische dictatuur van de Saoedische koninklijke familie. ‘Charb’, bijnaam van de Franse tekenaar en intellectueel Stéphane Charbonnier,⁵⁵ redactievoorzitter van de redactie van *Charlie Hebdo* ten tijde van de fatale aanslag op 7 januari 2015, is eveneens geëxecuteerd.⁵⁶ Mishaal stierf voor het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw, Charb voor het zelfbeschikkingsrecht van de democratische burger. Onze regeringen hebben in beide gevallen overwegend de andere kant op gekeken of een rookgordijn van fatsoenpraat opgetrokken om hun falen te maskeren. Wat in 1977 begon met de executie van prinses Mishaal, visueel vormgegeven in *Dood van een prinses* (1980), komt tot een (voorlopig) dramatisch hoogtepunt in de executie van de redactie van *Charlie Hebdo*. De reacties van onze politici op deze gebeurtenissen is het verhaal van de ‘meebuigende democratie’.

Laten we hopen dat die ooit weer plaats zal maken voor een weerbare vorm. Maar voordat die weerbare vorm kan ontstaan, zal het eerst nodig zijn dat men *onderkent* dat op dit moment de democratie weerloos is en samenwerkt met het kwaad.